

بسم الله الرحمن الرحيم

دانشگاه مازندران

دانشگاه مازندران

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

رساله دکتری رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی فقهی فرایند تربیت

(مطالعه موردی: آموزش مسائل جنسی به کودکان و نوجوانان)

نگارش

مرتضی حاجی زاده

استادان راهنما

مرحوم دکتر فخرالدین اصغری آقمشهدی

دکتر محمد محسنی دهکلانی

دکتر علی اکبر جهانی

استاد مشاور

دکتر علی اکبر ایزدی فرد

(بهمین ۱۳۹۹)

برگ اصالت و مالکیت اثر

بدینوسیله اینجانب / اینجانبه مرتضی حاجی زاده دانشجوی دوره دکتری رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی با شماره دانشجویی ۹۳۲۵۱۶۱۰۱ تعهد می‌نمایم که کلیه مطالب مندرج در این پایان نامه اینجانب / اینجانبه تحت عنوان بررسی فقهی فرایند تربیت (مطالعه موردی: آموزش مسائل جنسی به کودکان و نوجوانان) حاصل فعالیت پژوهشی خودم بوده که به راهنمایی یا مشاورت اساتید دانشگاه مازندران تهیه شده است و در هر جا که از دستاوردها یا آثار علمی دیگران استفاده شده با رعایت حقوق مالکیت معنوی به صورت مستقیم یا غیرمستقیم در متن پایان نامه، ارجاع داده شده و در منابع پایانی ذکر شده است.

این اثر پژوهشی قبلاً برای اخذ هیچ مدرک هم سطح، بالاتر یا پایین‌تر هیچیک از دانشگاه‌ها و موسسات دولتی یا غیردولتی ارائه نشده است، در صورت احراز تخلف و اثبات خلاف هر یک از موارد فوق، دانشگاه مازندران حق دارد بدون نیاز به حکمی از مراجع قضایی یا غیرقضایی، نسبت به ابطال مدرک تحصیلی اینجانب / اینجانبه اقدام کند و حق پیگیری قضایی موضوع نیز برای دانشگاه مازندران محفوظ است و اینجانب / اینجانبه حق هرگونه اعتراض را از خود ساقط می‌نمایم.

کلیه نتایج و حقوق حاصل از این اثر، متعلق به دانشگاه مازندران است و هرگونه استفاده از نتایج علمی و عملی، واگذاری اطلاعات به دیگران یا چاپ و تکثیر، نسخه‌برداری ترجمه و اقتباس از پایان نامه، بدون موافقت دانشگاه مازندران یا استاد راهنما یا مشاور، ممنوع است، نقل مطالب با ذکر ماخذ بلامانع است.

صحت امضای دانشجو مورد گواهی است. نام و نام خانوادگی و امضاء دانشجو

مدیر گروه دانشکده

معاون پژوهشی دانشکده

سپاسگزاری

در این قسمت از اساتید بزرگوار و صبورم دکتر محمد محسنی دهکلانی و دکتر علی اکبر جهانی که راهنمایی این رساله را تقبل فرمودند و همچنین مشاور دوست داشتنی ام دکتر علی اکبر ایزدی فرد کمال تشکر را دارم، از داوران محترم و فرهیخته دکتر ابراهیمی، دکتر مسجدسرایی و دکتر زارعی نیز به دلیل بیان نکات ارزنده ای که حقیر را در ارتقای رساله یاری کردند سپاسگزارم. جای آن دارد برای استاد فقیدم دکتر فخرالدین اصغری آقمشهدی که در ابتدای راه رساله دار فانی را وداع کردند از خداوند متان طلب مغفرت و علو درجات نمایم.

تقدیم به:

این رساله را تقدیم می‌کنم به همسر عزیزتر از جانم که در تمام سختی‌ها در کنارم بود و مایه آرامشم و تقدیم می‌کنم به شهدای مدافع حرم و سلامت.

چکیده

یکی از مسائلی که در تحوّل فرد و جامعه مؤثر است تربیت و روش‌های پیاده‌سازی آن در میان آحاد مردم است که می‌توان ادعا نمود ارزش هر مکتبی از تربیت‌شدگان آن مکتب فهم می‌شود. این موضوع از آن مسائلی است که به دلیل نگاه خاص جامعه معمولاً کمتر مورد بررسی قرار گرفته، و فضای خالی آن به شدت احساس می‌شود. ضرورت پژوهش رو شمنند در تربیت جنسی و آموزش مسائل آن به کودکان و نوجوانان دغدغه اصلی نگارنده متن پیش رو است، که با روش اجتهادی مرسوم در حوزه و رویکرد تحلیلی - توصیفی به بررسی منابع پرداخته است که با پذیرش جامعیت فقه و بهره‌گیری از اصول عملیه احکام مرتبط با هر بحثی استنباط گردیده است. هدف از نگارش این رساله دست‌یابی به الگوی فقهی آموزش مسائل جنسی به کودکان و نوجوانان بوده است که با بهره‌گیری از تکنیک تحلیل مضمون و شبکه مضامین این مهم میسر گردیده است، از طرفی باید اذعان کرد که یافته‌های برآمده از این پژوهش نشان‌دهنده محوریت آموزش «خویشتر داری» به دوروش مستقیم و غیرمستقیم است. با بهره‌گیری از روش اجتهادی در کنار استفاده از منابع علوم تربیتی نسبت میان تربیت و فقه کنکاش گردید تا جایی که در چهار محور اساسی موضوع، مسائل، منابع و روش‌ها رابطه منطقی میان دو دانش روشن شد. در این میان به سه روش مهم و تأثیرگذار در آموزش که بیشترین بهره‌وری را در آموزش مسائل جنسی می‌توانستند از خود نشان دهند معرفی شده و پس از تبیین انواع تربیت و ارتباط فقه با آنها به تحلیل گزاره‌های موجود در فقه در خصوص مسائل جنسی پرداخته شد و ۹ گزاره حیاتی و بنیادین آموزش مسائل جنسی مورد مذاقه فقهی قرار گرفت و در نهایت در ذیل هر کدام روش خاصی برای اجرا پیشنهاد گردید که در دو مقوله اساسی آموزش نقش و هویت جنسی و پیشگیری از تهییج و تحریک جنسی کودکان و نوجوانان جمع‌بندی گردیده است.

کلیدواژه‌ها: مسائل جنسی، تربیت، آموزش، مربی، متربی، کودک و نوجوان

فهرست مطالب

بیان مسأله	۴
اهمیت و ضرورت	۸
پیشینه تحقیق	۱۱
پرسش های پژوهش	۲۷
فرضیه های پژوهش	۲۷
قلمرو پژوهش	۲۸
اهداف پژوهش	۲۹
مبانی نظری پژوهش	۳۰
معرفی متغیرها، چگونگی اندازه گیری آنها و منابع آماری	۳۰
فصل اول: مفاهیم و کلیات	۳۲
۱-۱. مفهوم شناسی	۳۳
۱-۱-۱. کودک	۳۳
۱-۱-۲. بلوغ	۳۵
۱-۱-۳. نوجوان	۳۷
۱-۱-۴. تربیت	۳۹
۱-۱-۵. آموزش	۴۲
۱-۱-۶. فقه	۴۴

- ۲-۱. کلیات بحث ۴۸
- ۱-۲-۱. اهداف تربیت ۴۸
- ۲-۲-۱. مبانی تربیت ۵۰
- ۳-۲-۱. اصول تربیت ۵۲
- ۴-۲-۱. مقایسه تربیت و آموزش ۵۶
- ۵-۲-۱. نسبت فقه و تربیت ۵۷
- ۶-۲-۱. تعریف آموزش مسائل جنسی ۶۰
- ۷-۲-۱. مبادی آموزش مسائل جنسی ۶۰
- ۸-۲-۱. اهداف آموزش مسائل جنسی ۷۰
- فصل دوم: فرایند تربیت (۱) ۷۳
- ۱-۲. علم تربیت ۷۴
- ۲-۲. مراحل تربیت ۷۴
- ۳-۲. شیوه‌های تربیت ۷۹
- ۱-۳-۲. روش الگویی ۷۹
- ۲-۳-۲. روش تکریم شخصیت ۸۲
- ۳-۳-۲. روش موعظه و نصیحت ۸۲
- ۴-۲. ارکان تربیت ۸۴
- ۱-۴-۲. مربی ۸۴
- ۲-۴-۲. متربی ۸۶
- ۳-۴-۲. محتوا ۸۷
- ۵-۲. فقه و انواع تربیت ۸۹

- ۵-۲. کودکی و نوجوانی؛ بایدها و نبایدهای تربیتی و آموزشی..... ۹۸
- فصل سوم: فرایند تربیت (۲): شیوه‌های اختصاصی آموزش مسائل جنسی به کودکان و نوجوانان ۱۰۱
- ۱-۳. تحلیل مضمون مؤلفه‌های آموزش مسائل جنسی..... ۱۰۲
- ۱-۳-۱. آموزش هویت و نقش جنسیتی ۱۰۵
- ۱-۳-۲. عدم آمیزش جنسی در مقابل دیدگان کودک..... ۱۰۷
- ۱-۳-۳. آموزش انواع نگاه و حکم مترتب بر آن‌ها..... ۱۰۹
- ۱-۳-۴. آموزش اجازه گرفتن کودک در هنگام وارد شدن به خلوتگاه والدین..... ۱۱۳
- ۱-۳-۵. آموزش برهنه نشدن کودک در مقابل دیگران و برهنه نشدن در مقابل وی ۱۱۶
- ۱-۳-۶. آموزش جلوگیری از دست‌اندازی کردن به عورت..... ۱۱۷
- ۱-۳-۷. آموزش ممانعت از بوسه زدن و بغل کردن نامحرم ۱۱۸
- ۱-۳-۸. آموزش جدا شدن کودک از والدین هنگام خواب ۱۱۹
- ۱-۳-۹. آموزش خودداری از بازی‌های جنسی [با دیگران یا با خویشان] ۱۲۱
- نتیجه‌گیری ۱۲۳
- پیشنهادها ۱۲۵
- فهرست منابع ۱۲۹
- پیوست الف: نمونه یک پیوست ۱۴۷
- برگ تأیید هیئت داوران/ صورت جلسه دفاع (به زبان انگلیسی) ۱۵۰
- ABSTRACT ۱۵۲

بیان مسأله

تعلیم و تربیت تا بدانجا در تحوّل فرد و جامعه مؤثر است که می‌توان ادعا نمود ارزش هر مکتبی به تربیت‌شدگان آن مکتب است؛ اگر مکتبی بتواند شخصیت‌های بزرگ علمی و اجتماعی خود را تحویل جامعه دهد، این امر دلیل داشتن برنامه صحیح آموزش و پرورش و نشانگر توانایی آن مکتب در پرورش اندیشه‌ها و استعدادها و روشن نمودن افکار آحاد جامعه است.

مسئله تربیت و آموزش مسائل جنسی به کودک و نوجوان یکی از چالش‌های اندیشمندان عرصه تربیت است. موج نگرانی والدین از شکل‌گیری منفی شخصیت فرزندان شان به دلیل نبود آگاهی‌های لازم در حوزه مسائل جنسی و وادادگی فرزندان در برابر اطلاعات افسارگسیخته فضای مجازی خود دلیل ضرورت بحث از آموزش مسائل جنسی است، چراکه فرزندان بدون آگاهی‌های صحیح از نقش جنسیتی خود و چرایی و چگونگی مواجهه با غریزه جنسی و تمایلات آن به آسیب‌ها و چالش‌های جدی‌ای را در حیطه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری دچار خواهند شد.

از نظرگاه اسلام به همان اندازه که آفرینش انسان در بین موجودات دارای اصالت و اهمیت است، تربیت آدمی نیز — که سبب اتصال به مقصود و هدف نهایی آفرینش است — دارای اهمیت است. انسان تا در میدان تعلیم و تربیت گام نهد، توانایی‌هایش از مرحله نهان و نهفته به مرحله فعلیت و شکوفایی نمی‌رسد، پس از سیر تکاملی محروم می‌ماند.

در فقه تربیتی به صورت دقیق و حساب‌شده برای تعلیم و تربیت آحاد جامعه در همه برهه‌های زندگی برنامه‌ریزی شده است، به گونه‌ای که همه استعدادها جسمی، روحی، عاطفی و عقلی انسان‌ها به صورت هم‌سان، هماهنگ و مناسب پرورش داده شود. یکی از این استعدادهای قوه جنسی است که در تولید نسل و اشتیاق به ازدواج کارآ است.

هرچند درباره آموزش مسائل جنسی، مطالب فقهی پراکنده و ذیل سایر ابواب فقهی یافت می‌شود، اما الگویی که مدل عملیاتی برای والدین و مربیان در خصوص آموزش مسائل جنسی باشد ارائه نشده است. نوشتار حاضر بر آن است که با روش تحلیل مضمون به الگوی فقهی مناسبی از آموزش مسائل جنسی کودک

و نوجوان برسد و برای راهنمایی مربیان در اختیار قرار دهد. الگوی مذکور در پی پاسخ‌گویی به مسائلی از این دست است: رشد و پرورش صحیح جنسی در کودک و نوجوان چگونه ممکن است؟ با چه روشی، کودک را به هویت جنسی‌اش رهنمون شویم که نه سبب تبعیض جنسیتی شود و نه سبب انحراف جنسی؟ والدین چگونه می‌توانند از بروز ناهنجاری‌های جنسی جلوگیری کنند؟ و نیز در این‌گونه به سبک زندگی اسلامی در آموزش مسائل جنسی کودک و نوجوان پرداخته می‌شود و توضیح داده خواهد شد که از ضای نیاز جنسی هدف نیست بلکه مسیری برای تحقق انسانیت اصیل است، که در نهایت به رستگاری حقیقی می‌رساند.

آموزش جنسی در بهداشت روانی و پیشگیری از اختلالات جنسی مؤثر است. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که ارائه آموزش‌های صحیح در مورد سلامت جنسی در جامعه می‌تواند ثمرات ارزشمندی از جمله احترام به خویش و دیگران، رشد جنسی سالم، کسب هویت جنسیتی سالم، روابط مناسب بین فردی، تصویر مثبت از خود، روابط سالم زناشویی و ایجاد بهداشت روانی را به دنبال داشته باشد.^۱

در صورتی که آموزش مسائل جنسی، مورد توجه والدین قرار نگیرد، احتمالاً کودک از احساس ارزشمندی و عزت‌نفس پایین برخوردار است و هویت جنسی ضعیفی دارد. در نتیجه نمی‌تواند در آینده ارتباط خوبی با نقش‌های جنسیتی مناسب خود برقرار کند.^۲ به طور خلاصه دختر در آینده از زن بودنش خوشحال نیست و پسر از مرد بودنش، زیرا به حد کافی احساس کفایت و توانمندی در رابطه با هم‌جنسان خود نمی‌کند. همه این عوامل می‌تواند بر روابط بین فردی، عاطفی و اجتماعی کودک در حال و آینده تأثیرگذار باشد. تحقیقات بسیار زیادی انجام شده است که نشان می‌دهد آموزش جنسی مناسب، مانع رفتارهای غیر مسئولانه می‌شود و در واقع اثری بسیار مثبت دارد.^۳ از ضایع میل جنسی برای بقاء نسل بشر

۱ رشید و مریم حسینی اصل نظری، «بررسی تأثیر آموزش جنسی بر افزایش دانش جنسی والدین و احساس کفایت آنان»، آموزش و ارزیابی، بی‌تا، ش. ۳۷، ص ۱۴۳-۶۷.

۲ رضابخش و دیگران، «رابطه بین شیوه‌های فرزند پروری با عزت‌نفس جنسیتی و مؤلفه‌های آن در دانشجویان زن دانشگاه»، روانشناسی کاربردی، ۱۳۹۰، ش. ۳، ص ۳۹-۵۵.

۳ رشید و مریم حسینی اصل نظری، «بررسی تأثیر آموزش جنسی بر افزایش دانش جنسی والدین و احساس کفایت آنان»، ش. ۳۷.

ضروری است. به طوری که برخی از روان شناسان (از جمله مازلو) این نیاز را در رده نیازهای فیزیولوژیک یا حیاتی اولیه قرار داده‌اند. وی معتقد است، افراد خود شکوفا، اوج لذت جنسی را و سیله‌ای برای دستیابی به وحدت، پیوند و عشق کامل و واقعی می‌دانند.^۴

پژوهش‌های مختلف نشان می‌دهند کودکانی که درباره رشد و بلوغ جنسی خود اطلاعات صحیح و متناسب با توان فکری خود دریافت می‌کنند، به طور قابل توجهی تجربه ملموس جنسی خود را به تعویق می‌اندازند، در حالی که کودکانی که اطلاعات اشتباه، ناقص و واهی دریافت می‌کنند، یا حتی در ناآگاهی کامل به سر می‌برند، در اثر کنجکاوی زیاد برای رسیدن به پاسخ پرسش‌های خود، در سنین پایین‌تری دست به تجربیات جنسی می‌زنند.^۵ با توجه به پژوهش‌های پیش گفته آموزش جنسی از بروز مشکلاتی همچون انحرافات جنسی، سوءاستفاده جنسی، مشکلات زناشویی، بیماری‌های مقاربتی و اختلالات جنسی همچون ایدز، انزال زودرس، ناتوانی‌های جنسی، بارداری‌های ناخواسته و رفتارهای پرخطر جلوگیری به عمل می‌آورد. باید توجه داشت که خانواده در تربیت جنسی و ارائه اطلاعات صحیح و مناسب به ویژه در دوران کودکی از جایگاه خاصی برخوردار است. در واقع بهترین مربی آموزش مسائل جنسی به کودک، والدین او هستند. با آموزش کودک توسط والدین احساس صمیمیت و اعتماد بین کودک و والدین افزایش می‌یابد و کودک می‌تواند به راحتی مسائل و سؤالات خود را با والدین مطرح کند. در حال حاضر آنچه مسلم است این است که هر چند والدین، معلمان، مربیان بهداشت مدارس، مشاوران، روانشناسان و پزشکان به عنوان عنا صر اصلی آموزش محسوب می‌شوند، ولی به علت وجود برخی موانع همچون خجالت بین والدین، کم بودن اطلاعات والدین، معلمان و مربیان، وسایل ارتباط جمعی همچون رایانه، اینترنت، فیلم و لوح‌های فشرده جای افراد مسئول در آموزش را گرفته و دوستان و همکلاسی‌ها منابع قابل دسترس تری تلقی می‌گردند. در این میان نکته حائز اهمیت این است که مناسب‌ترین سن برای آغاز آموزش مسائل جنسی به کودکان

۴ سلطانی و همکاران، «درآمدی بر نقد نظریه سلسله مراتب نیازهای مازلو»، مطالعات رفتار سازمانی، ش. ۱۱، بهار ۹۵، ص ۱۶۵-۷۲.

۵ حسین‌خانی، «نگاهی به تحولات دوران نوجوانی (جسمی، جنسی، شناختی و اخلاقی)»، معرفت، ۱۳۸۵، ش. ۱۰۴.

هنگامی است که خود کودک در این باره سؤال کند. والدین نباید تلاش کنند که پاسخگویی به پرسش کودک را با واکنش‌هایی از قبیل "بعدا برایت می‌گویم" یا "هنوز برای این موضوع کوچک هستی" به تعویق بیندازند. اغلب والدین گمان می‌کنند که می‌توان از حدود سن ۶ سالگی گفتگو با کودکان را در مورد مسائل جنسی آغاز کرد. هم چنین برخی از والدین معتقدند که بهتر است در سنین نزدیک به بلوغ فرزندشان را نسبت به این مسائل آگاه کنند. عده‌ای دیگر معتقدند که به هیچ وجه لازم نیست با بچه‌ها در مورد مسائل جنسی صحبت کرد. تحقیقات نشان می‌دهد توجه به امور جنسی و موضوعات مربوط به آن از کودکی آغاز می‌شود. مسائل جنسی برای نوجوانان در سنین بلوغ پیچیده نیست و آنان کمتر به اطلاعات مفید نیازمند، چون نوجوانان در سال‌های قبل، از راه‌های مختلف اطلاعات جنسی خود را به دست آورده‌اند، ولی این امر برای کودکان ضروری است.

از آنجاکه هر کودک یا نوجوانی با آگاهی از خلقت جنسی خود و نگرشی که نسبت به آن پیدا کرده، رفتار جنسی خود را در آینده تنظیم خواهد کرد، فهم صحیح از جنسیت، پذیرش آن و چگونگی کنترل و ارضای غریزه جنسی اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. «غریزه جنسی»، طبیعی و خدادادی است؛ اما این به معنای عدم نیازمندی به آموزش و آگاه‌سازی نسبت به جزئیات آن نیست. اسلام با ارائه اطلاعات درست و ایجاد نگرش صحیح در خصوص مسائل جنسی، به دنبال شکل دهی رفتار جنسی متناسب با سن و نقش جنسیتی هر فرد است؛ از این رو بررسی مجتهدانه و ارائه الگوی فقهی آموزش مسائل جنسی به کودک و نوجوان، راه رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی را برای او هموار می‌سازد؛ چراکه فقه در راستای بیان حلیت و حرمت رفتار مکلف، او را در رسیدن به هدف اصلی از خلقت یاری می‌رساند. در این میان والدین و مربیان دلسوز نیز از سردرگمی در رابطه با چگونگی پاسخ‌گویی به پرسش‌ها و رفتارهای جنسی فرزندانشان خارج خواهند شد. جامعه‌ای که ارضای نیاز جنسی را از «هدف بودن» به «مسیری برای تحقق انسانیت اصیل» تغییر دهد در نهایت به رستگاری حقیقی دست خواهد یافت که این مهم در سایه آموزش صحیح مسائل جنسی به نسل‌های مختلف رقم خواهد خورد.

پژوهش حاضر از نوع توسعه‌ای است، چراکه فعالیتی منظم با روش تحلیل داده‌های فقهی در مسئله آموزش

مسائل جنسی کودک و نوجوان به منظور بهبود وضعیت موجود با شکل‌دهی الگوی مناسب است. و روش تحقیق - اعم از گردآوری، طبقه‌بندی و تحلیل اطلاعات - در آن توصیفی - تحلیلی است، که به توصیف آنچه از اطلاعات در دست است می‌پردازد و با بررسی شرایط یا روابط موجود بین متغیرها به تحلیل می‌نشیند. در پژوهش پیش رو از تکنیک تحلیل مضمون نیز استفاده شده است. تحلیل مضمون، یکی از تکنیک‌های رایج کیفی است که پژوهشگران رشته‌های گوناگون از آن بهره می‌برند. در این میان، پژوهشگران علوم اجتماعی و انسانی غالباً از تحلیل مضمون به منظور شناخت الگوهای کیفی و کلامی و تهیه کدهای مرتبط با آنها استفاده می‌کنند. تحلیل مضمون یکی از مهارت‌های عام و مشترک در تحلیل‌های کیفی است و یکی از مزایای آن، انعطاف‌پذیری است.^۶

شیوه گردآوری اطلاعات برای این پژوهش بیشتر اسنادی و کتابخانه‌ای است و در تحلیل مضمون به کلیدواژه‌های برگرفته از آیات و روایات فقهی - از آن رو که بزرگان بدان استناد کرده‌اند و ضعف یا قوت سندی آن بررسی شده است - پیرامون مسئله آموزش مسائل جنسی استناد شده است. الگوی منسجم در هر مسأله‌ای الگویی است که در سه حیطه شناختی، گرایشی و مهارتی (رفتاری) بر پایه مبانی و اصول آن مسأله شکل گیرد. اما از آنجاکه تحلیل مضمون در این نوشتار بر گزاره‌هایی صورت می‌گیرد که از آیات و روایات فقهی درباره تربیت و آموزش مسائل جنسی برداشت می‌شود و در علم فقه به بُعد رفتاری مکلف توجه شده است، حیطه رفتاری محور بحث این نوشتار است.

اهمیت و ضرورت

دوره‌های تربیتی از نوزادی انسان آغاز شده تا زمان مرگ او را در بر می‌گیرد و در این میان به دوره کودکی از برخی جهات به عنوان مهمترین دوران تربیتی هر فردی می‌توان اشاره کرد؛ چنانکه به لوح سنگی پاکی تشبیه شده که هر آنچه بر آن نقش شود ماندگار خواهد شد؛ از همین رو تربیت در این زمان از زندگی انسان از

۶ عابدی جعفری و دیگران، «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، اندیشه مدیریت راهبردی، ۱۳۹۰، ش. ۵، ص ۹۸-۱۰۱.

اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. تربیت و بررسی فقهی آن به ویژه در خصوص آموزش مسائل جنسی در کودکی از این حیث می‌تواند مورد توجه قرار گیرد که کودک با مشاهده رفتار جنسی و حتی شنیدن بازخورد این نوع رفتار در آینده با چالش‌های دشواری در بعد رفتار مواجه خواهد شد که در روایات نیز به آنها اشاره شده است مانند روایتی که از همبستری زوجین در اتاقی که کودکی در آن قرار دارد به شدت منع کرده و عاقبت این کار را انحراف رفتاری کودک در آینده بیان می‌کند؛ در این روایت امام صادق علیه السلام به نقل از پیامبر (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید:

سوگند به خدایی که جانم در دست اوست، هرگاه مردی با زنش همبستر شود، در حالی که کودکی در اتاق بیدار است و آنها را می‌بیند و سخن گفتن و نفس زدن آنها را می‌شنود، آن کودک هرگز به رستگاری نخواهد رسید؛ خواه پسر باشد یا دختر، زناکار خواهد شد.^۷

بسیار تأسف بار است که پدران و مادران و مربیان مسلمان، مقوله بسیار با اهمیت تربیت جنسی را فرو نهاده‌اند، حال آنکه اسلام، تربیت جنسی را برای ساماندهی رشد رفتار جنسی در کودکان، لازم شمرده است. البته از نظر اسلام تربیت جنسی، باید به وسیله والدین به کودکان آموزش داده شود و پدران و مادران نیز خود اصول و قواعد رفتار درست جنسی را بشناسند و رعایت کنند. ایشان باید به ضرورت و اهمیت ماهیت رفتار جنسی، به مثابه جزئی اساسی از برنامه عمومی تربیت اسلامی پی ببرند. تربیت پژوهان مسلمان هم باید بکوشند تا هنجارها و اصول رفتار جنسی از دیدگاه اسلام را تبیین نمایند.

در عصر حاضر، جوامع اسلامی با ناهنجاری‌های رفتاری بی‌شماری دست به گریبان هستند. این ناهنجاری‌ها در تمامی عرصه‌های زندگی از جمله بعد اعتقادی آنان سایه افکننده و دین‌داری ایشان را به شدت مورد تهدید قرار داده است. راه پیشگیری از این ناهنجاری‌ها تبیین رویکرد فقهی اسلام در رابطه با آن و چگونگی آموزش مسائل جنسی در دوران کودکی است تا شاهد انحرافات فکری و رفتاری در آینده آنها نباشیم؛ از همین رو بررسی فقیهانه تربیت و ارائه دیدگاه فقه اسلامی در خصوص آموزش مسائل جنسی به

۷ حر عاملی، تفصیل و سائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة. (محقق: محمدرضا حسینی جلالی). قم: موسسه آل‌البیت (علیهم السلام لإحياء التراث)، ۱۴۱۶ق، ج ۱۴، ص ۹۴.

کودکان راه را برای حل این مشکل اجتماعی هموار می‌کند.

در جوامعی که بی بندوباری جنسی رواج دارد مسئولان جامعه اساس تربیت جنسی را بر آموزش روابط جنسی می‌گذارند و از سنین دبستان ساعاتی را به چگونگی آموزش روابط به کودکان اختصاص می‌دهند غافل از آنکه همین مطرح نمودنها باعث بلوغ زودرس در کودک می‌شود بدون آنکه کودک بدانند این بیداری جنسی را چگونه می‌بایست به سامان برسانند؛ زیرا هنوز از لحاظ شناختی به مرحله بالایی از رشد نرسیده است لیکن ما هدف از تربیت جنسی را اطلاعاتی می‌دانیم که به فرزند می‌دهیم تا مسائل مربوط به جنسیت خویش را تشخیص دهد و به وظایف و مسئولیتهای خویش پی ببرد و با توجه به سلامت جامعه به سازگاریهای مطلوب رسیده، ارزشهای اخلاقی و فرهنگی راهمواره مدنظر قرار دهد و در مواقع مختلف باهشیاری و با توجه به شرع و اخلاق موضع لازم را اتخاذ نماید و به گفته شهید مطهری (ره):

مقتضای منطق و تعقل این است که با سنن و خرافات مبتنی بر پلیدی علاقه جنسی مبارزه کنیم و در عین حال موجبات طغیان و عصیان و ناراحتی غریزه را به نام آزادی و پرورش آزادانه فراهم نکنیم. سنت مخفی داشتن آن زمینه ساز عوارض و گاهی هم حرص و عطش بیشتر در کشف است. واقع بینها را باید پذیرا شد در عین اینکه هدفگرایی را از یاد نمی‌بریم.^۸

همانطور که گفته شد نقش پدر و مادر در تربیت جنسی کودک بی‌بدیل است تا جایی که آیه الله ابراهیم امینی در این باره می‌گوید:

پدران و مادران مسؤول نمی‌توانند نسبت به غریزه جنسی فرزندان شان بی تفاوت باشند و در این باره برنامه‌ای نداشته باشند؛ زیرا تربیت جنسی یکی از دشوارترین و حساس‌ترین انواع تربیت هاست. اندک اشتباه و غفلتی در این باره ممکن است کودکان را به وادی‌های فساد و تباهی بکشاند.^۹

نگاهی گذرا به پرونده‌های موجود در مراکز و محاکم قضایی، پاسگاه‌های نیروی انتظامی و صفحات حوادث مطبوعات به این امر گواهی می‌دهد که درصد بالایی از جرایم به عدم تربیت صحیح در زمینه مسائل

۸ مطهری، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، تهران: صدرا، ۱۳۷۶، ج ۱۹، ص ۶۳۷.

۹ امینی، آیین تربیت. تهران: اسلامی، ۱۳۶۸، ص ۳۳۷.

جنسی برمی‌گردد. اهمیت این امر آن‌جا آشکارتر می‌شود که بدانیم رفتارهای جنسی و غیرجنسی با هم تعامل دارند، به گونه‌ای که رفتاری غیرجنسی زمینه‌ساز بروز رفتار جنسی می‌شود و یا به عکس، از این رو، می‌توان ادعا کرد که غالب رفتارهای انسان با غریزه جنسی در ارتباط است.

غریزه جنسی از زمان بلوغ جنسی، که هم‌زمان با دوره نوجوانی است، برانگیخته می‌شود و نیاز جنسی در انسان احساس شده، ارضای آن را طلب می‌نماید. از این رو، با این که مسأله غریزه جنسی از دوره نوجوانی به بعد مطرح می‌باشد، اما از آن رو که بنیان شخصیت انسان از جمله در مسائل جنسی در دوره‌های پیش از آن پی‌ریزی می‌شود، باید به مسائلی که در آن دوره‌ها بر رشد جنسی انسان تأثیرگذارند نیز پرداخته شود.

«تربیت جنسی» که بخشی از تربیت به مفهوم عمومی آن است، سابقه‌ای دیرینه دارد. تربیت جنسی در اسلام، جزوی از تربیت عمومی کودک است. اسلام به همه زمینه‌های رشد شخصی و شخصیتی کودک عنایت دارد. اسلام به پرورش و رشد همه زمینه‌های عقلی، روحی، عاطفی، اجتماعی و جنسی کودک، و هر آنچه که به پرورش انسانی صالح می‌انجامد، توجه دارد.

همه این مسائل ما را بر آن داشت تا در رابطه با فقه تربیت با تأکید بر آموزش مسائل جنسی به کودکان قلم در دست گرفته، در حد توانمان به این موضوع حساس بپردازیم.

پیشینه تحقیق

الف) پژوهش‌های داخلی:

در حوزه مباحث تربیتی از دیدگاه اسلام، کتاب‌ها و مقالات متعددی نگاشته شده است؛ اما در حیطه مسائل جنسی آن‌گونه که شایسته فقه و نظام اسلامی است قلم زده نشده است. در این بخش از پیشنهاد به بخشی از مهم‌ترین و جامع‌ترین کتب در حوزه تربیت اسلامی و فقه تربیتی اشاره کرده، نقاط ضعف و قوت آنها و ارتباطشان با تحقیق پیش‌رو را بیان خواهیم کرد.

۱. محمدی‌ری شهری در کتاب *تربیه الطفل فی الاسلام* که به زبان عربی نگاشته است در رابطه با هدف تربیت اسلامی می‌نویسد: «فرزند صالح، چیزی است که به صورت طبیعی و فطری خواسته همه افراد بشر است. پس همگی آرزو دارند که فرزندان سالم و صالح داشته باشند، ...، و حتی افراد غیرصالح نیز دوست

دارند که فرزندانشان صالح باشند؛ اما هم و غم کسانی که در مکتب قرآن تربیت یافته‌اند از این خواسته طبیعی فراتر است، آنها می‌خواهند فرزندانشان صالح و نیکو باشند؛ بلکه آرزو دارند که فرزندانشان پیشوا و سرور انسانهای صالح باشند»^{۱۰} نویسنده در بخش اول کتاب به ریشه‌های تربیت طفل در چهار فصل پرداخته است؛ فصل اول را به خانواده، فصل دوم را به وراثت، فصل سوم را به تغذیه پدر و فصل چهارم را به چگونگی انعقاد نطفه پرداخته است. وی در بخش دوم کتاب، فصل سوم می‌نویسد: «تعلیم در اسلام، اساس تربیت است.» در همان فصل، نظام تربیتی در اسلام را در سه بخش مطرح می‌نماید؛ ۱. تکریم، مدارا، مهربانی و محبت؛ ۲. صلابت والدین؛ ۳. تأدیب عملی. نویسنده در همان فصل به تربیت جنسی نیز می‌پردازد. او در تعریف تربیت جنسی از منظر اسلام به تعریف غایی از آن اشاره می‌کند و می‌نویسد: «تربیت جنسی از منظر اسلام فراهم کردن شرایط رشد و تربیت گزینه جنسی است به گونه‌ای که «عفت جنسی» و «سلامت جنسی» حاصل شود.» ایشان در ادامه این تعریف به روشهای کاربردی در تامین این دو مهم می‌پردازد؛ ۱. جدا کردن محل خواب کودک. ۲. نهی از نگاه به عورت فرزند و بر عکس. ۳. محدوده جایز برای بوسیدن دختر و پسر. ۴. طلب اذن برای ورود به محل استراحت والدین. ۵. خطر نگاه فرزند به عمل جنسی پدر و مادر. در ادامه تدابیر لازم برای عفت جنسی را برمی‌شمرد؛ ۱. پوشاندن عورت. ۲. عدم بوسیدن فرزند توسط نامحرم. ۳. عدم بازی کردن با آلات جنسی کودک. ۴. جداسازی محل خواب کودک و ۵. کتمان روابط جنسی میان والدین. وی در بخش سوم کتاب به برخی از واجبات صبی می‌پردازد که در چهار فصل به آنها اشاره می‌کند. این کتاب از جهت منابعی که استفاده کرده است منبع خوبی برای بررسی روایات در زمینه تربیت به ویژه تربیت جنسی است؛ اما آنگونه که باید فقه در آن به کار برده نشده است و ظاهراً نویسنده خودش نیز چنین دأبی نداشته است.

۲. آیت الله اعرافی در کتاب فقه تربیتی، مبانی و پیش فرض‌ها عقیده دارد: «اولین جایی که می‌توان گزاره‌های فقه تربیتی را یافت، میراث فقهی است. هر چند در کتابهای فقهی، بخش مستقلی به مسائل تعلیم و تربیت اختصاص داده نشده و به شکل جامع و همه جانبه به مسائل مربوط به این حوزه پرداخته نشده است؛

۱۰ محمدی ری شهری، تربیه الطفل فی الاسلام. قم: دارالحدیث، ۱۳۷۹، ص ۷.

اما این گونه نیست که فقیهان به این عرصه توجه نداشته‌اند. فقیهان در لابلای بخش‌های گوناگون فقه، برای تعیین حکم شرعی موضوعات تربیتی اهتمام داشته‌اند. «ایشان در ادامه به طرح پرسش‌هایی در زمینه «حکم تربیت» می‌پردازد و می‌نویسد: «اولین مسأله‌ای که در میان مسائل تربیتی برای بررسی‌های فقهی اولویت دارد، حکم تربیت و اقدام‌های تربیتی و مکلفان آن است. به عبارت دیگر، آیا تربیت کردن واجب است؟ مکلف به این تکلیف کیست؟ و پرسش‌هایی مانند اینها.» وی در فصل چهارم کتاب می‌نویسد: «تربیت اعتقادی و اخلاقی، ساحت‌های مهمی است که فقه اسلامی در شمار وظایف والدین بر شمرده است.» و در خصوص تربیت جنسی می‌نویسد: «بر اساس فقه اسلامی، روش‌های مراقبتی در تربیت جنسی جایگاه مهمی دارد و فضای خانه باید از محرک‌های جنسی پاک باشد. یکی از این گونه روش‌ها، جدا کردن رختخواب بچه‌ها و نیز تمرین اجازه گرفتن هنگام وارد شدن به اتاق خلوت والدین یا فراهم کردن شرایط ازدواج است.»^{۱۱} این کتاب منبع غنی و پرارزشی برای تحقیق پیش‌رو است و تنها اشکال آن این است که به طرح مباحث به صورت کلی بسنده کرده است که البته با توجه به نوپا بودن فقه تربیتی و پایه‌گذاری این دانش توسط این عالم شیعی نمی‌توان ایشان را مقصر دانست.

۳. حاجی ده‌آبادی در کتاب درآمدی بر نظام تربیتی اسلام می‌نویسد: «دست‌رسی به یک تعریف جامع و مورد وفاق همگان، کاری دشوار و بلکه بیهوده است، همچنانکه یکی از دانشمندان می‌گوید: «حقیقت این است که جستجوی یک تعریف صحیح و صریح در کتابهای مهمی که در زمینه تربیت نوشته شده است کار بیهوده‌ای است»؛ اما از نظر او تربیت را می‌توان چنین تعریف کرد: «بیرون کشیدن کودک از حالت نخستین و یا از خود بیرون آمدن او» و بعدها به معنای مراقبتی که در پرورش و تغذیه کودکان اعمال می‌شود و نیز مراقبت در امر پرورش روحی آنان و آموختن علم یا عادات نیک به آنها به کار رفته است. او می‌نویسد: «عناصر نظام تربیتی در معنای اخیر عبارتند از: مبانی، اهداف، محتوی، اصول و روشهای تربیت.» ایشان در اهمیت و ضرورت تبیین نظام تربیتی اسلام می‌نویسد: «تبیین نظام تربیتی اسلام، لااقل از دو حیث، اهمیت و ضرورت زیادی دارد: نخست آنکه کشف نظام تربیت اسلامی، در شکل‌گیری و تأسیس نظام عملی تربیت

۱۱ اعرافی، فقه تربیتی. قم: اشراق و عرفان، ۱۳۹۳، ص ۳۴۲-۳۴۶.

بسیار موثر است... ضرورت دیگر اینکه حتی اگر به دور از يك نظام اجرایی به کار تربیت مشغول باشیم، باز فهم این دیدگاه‌ها در نحوه عمل تربیتی هر يك از ما موثر واقع می‌شود... چاره‌ساز بحران انسان معاصر، تربیت صحیح اسلامی است که بدون کشف نظام تربیتی اسلام امری دشوار است.^{۱۲} ایشان در تمام کتاب به دنبال تبیین نظام تربیتی اسلامی بوده، مباحث عام تربیت را مورد توجه قرار داده است و به مباحث مصداقی تربیت اسلامی به شکل فقهی آن گونه که باید نپرداخته است و بحث تربیت جنسی نیز از این امر مستثنی نیست.

۴. آیت الله ابراهیم امینی در کتاب اسلام و تعلیم و تربیت می‌نویسد: «تعلیم و تربیت باید، همیشه آدمی را از برترین جنبه‌اش تحت تأثیر قرار دهد و حال آن که پیش‌دآوری‌ها و تبلیغات همواره او را از پست‌ترین جنبه‌ها یعنی جنبه حیوانی‌اش به کار می‌گیرد. باری این بخش عالی آدمی زود آشکار می‌شود، آدمی جانوری مغرور و دشوار است و بالاتر از آن، کودک آدمی‌تر از بزرگسال است. کودکی يك حالت نیست، يك رفتار است و تعلیم و تربیت نیز يك رفتار خواهد بود. کودک به هیچ وجه از حالت کودکی خود خوشنود نیست؛ ابداً نمی‌خواهد با او به عنوان کودک رفتار شود، می‌خواهد هم وزن بزرگسالان باشد. به هیچ وجه مثل جانور و گیاه متمایل به خواب نیست؛ بلکه خواهان غلبه بر خویشتن و برکشیدن خود به مافوق است. برای او رشد و نمو عبارت از رهایی بی‌وقفه خود از وجود دیروز خویش و فراموش کردن کودکی است که روز پیش بوده است. ایشان در رابطه با تربیت جنسی می‌نویسد: «چنان‌که قبلاً گفتیم، غریزه جنسی نه تنها بد و منفور نیست؛ بلکه یکی از غرایز بسیار سودمند می‌باشد. نسل انسان به و سیله این غریزه باقی می‌ماند. به علاوه، ارضای غریزه جنسی یکی از لذایذ زندگی و موجب دل‌گرمی و شور و شوق حیات است. اگر درست هدایت شود زندگی انسان را قرین آرامش و آسایش کرده و زیبا می‌سازد، لیکن اگر به انحراف کشیده شد زیان‌های فراوانی را به همراه خواهد آورد که درمان آن‌ها بسیار دشوار است. به همین جهت اولیا و مربیان وظیفه دارند که برای هدایت صحیح غریزه جنسی و جلوگیری از انحراف، جداً عنایت داشته باشند. در همه مراحل، حتی

۱۲ حاجی ده‌آبادی، درآمدی بر نظام تربیتی اسلام. قم: جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۷۷، ص ۹-۹.